

ศึกษาวิเคราะห์แนวปฏิบัติของเครือข่ายพระนักพัฒนาและกระบวนการสื่อสารวัฒนธรรมเพื่อการเรียนรู้ของกลุ่มชาติพันธุ์บนพื้นที่สูงในพื้นที่

ต้นแบบ สบเมย แม่ลาน้อย ชุนยวม เมืองแม่ฮ่องสอน

An Analytical Study of the Practical Guidelines' Buddhist Monk Developer Network and the Cultural Communication Learning

Process of the Highland Hill Tribes in Sop Moei, Mae La Noi,

Khun Yuam, and Muang Maehongson

วิสุทธิชัย ไชยสิทธิ์, วรวิทย์ นิเทศศิลป์, สำราญ ชันสำโรง

Wisuttichai Chaiyasit, Worawit Nithedsil, Samran Khansamrong

มหาวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่

Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Chiang Mai campus

อุเทน ลาพิงค์

Uten Larping

มหาวิทยาลัย มหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตล้านนา

Mahamkut Buddhist University, Lanna campus

ธีรฐภิชช์ สาละวินพรพนา

Theeratphid Saliwinphonphana

นักวิจัยอิสระ Independent Researcher

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ 1. เพื่อศึกษาแนวทางปฏิบัติในการประยุกต์ใช้หลักพุทธธรรมในการสื่อสารวัฒนธรรมเพื่อการเรียนรู้ที่เหมาะสมกับกลุ่มชาติพันธุ์บนพื้นที่สูงของเครือข่ายพระนักพัฒนา และ 2. เพื่อศึกษาวิเคราะห์แนวปฏิบัติของเครือข่ายพระนักพัฒนาและกระบวนการสื่อสารวัฒนธรรมเพื่อการเรียนรู้ของกลุ่มชาติพันธุ์บนพื้นที่สูงในพื้นที่ต้นแบบ สบเมย แม่ลาน้อย ชุนยวม เมืองแม่ฮ่องสอนของเครือข่ายพระนักพัฒนา เครื่องมือในการวิจัย ได้แก่การสัมภาษณ์เชิงลึกแบบมีโครงสร้าง และการสนทนากลุ่มกับตัวแทนกลุ่มพระสงฆ์สามเณร พระนักพัฒนา ผู้นำชุมชนและแก่นนำในพื้นที่ โดยใช้วิธีการวิเคราะห์เนื้อหาเชิงพรรณนาความ

ผลการวิจัยพบว่า 1. แนวทางปฏิบัติในการประยุกต์ใช้หลักพุทธธรรมในการสื่อสารฯ คือ การทำงานเชิงรุกเน้นธรรมะที่ชาวบ้านสามารถนำไปใช้ในชีวิตประจำวัน การใช้สื่อบุคคลที่เป็นแบบอย่างในชุมชนเป็นตัวอย่างและเทคโนโลยีช่วยในการเผยแพร่

2. แนวปฏิบัติและกระบวนการสื่อสารวัฒนธรรมเพื่อการเรียนรู้ขึ้นอยู่กับองค์ประกอบ ดังนี้ 1) การสื่อสารของพระนักพัฒนาต้องเป็นการทำงานเชิงรุกมาก มีทักษะในการสื่อภาษาถิ่นกับกลุ่มชาติพันธุ์ ทำงานด้วยใจรักและมีปณิธานที่ชัดเจน 2) เนื้อธรรมควรเป็นหลักธรรมที่มีเนื้อหาสาระเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของชาวบ้านในชุมชน มีประโยชน์แก่ชาวบ้าน ชุมชนและประเทศชาติ 3) ช่องทางการสื่อสารเกี่ยวข้องกับการใช้สื่อเทคโนโลยีและช่องทางที่จะสื่อสารกับชาวบ้านในชุมชน 4. ผู้รับสารต้องมีหลักอุบาสกธรรมและปฏิบัติตามหลักกาลามสูตร 5) การสร้างเครือข่ายของพระนักพัฒนาที่มีหลายกลุ่มเพื่อทำเป้าหมายเดียวกัน เพื่อช่วยสนับสนุนการสื่อสารของกุ่มชาติพันธุ์ให้มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น

คำสำคัญ: การสื่อสารวัฒนธรรม, เครือข่าย, พระนักพัฒนา, ชุมชนบนพื้นที่สูง

Abstract

This study aims 1. to study the practical guidelines for applying Buddhist principles in cultural communication and 2. to analyze the practical guidelines of the Buddhist monk developers' network and the cultural communication learning process of the highland hill tribes in Sop Moei, Mae La Noi, Khun Yuam, and Muang Maehongson. The tools for data collection include the structured in-depth interview and the focus group discussion with stakeholders and key informants consisting of Buddhist monk developers, representatives of villager leaders, and community leaders. Data were analyzed in the descriptive analysis.

The results were found as follows: 1. the practical guidelines for applying Buddhist principles in cultural communication are to be proactive and to teach people in the community the basic Buddhist principles that they can practice in their lives, to use personal examples in the community and technology for propagation. 2 the practical guidelines and the learning

process of the cultural communication the practical guidelines and the learning process of the cultural communication depend upon the following factors: 1). Senders must be proactive, can communicate with the hill tribe people, and dedicate themselves to achieving the identified goals; 2). The message should be the basic Buddhist principles that hill tribe people can practice in their daily lives; 3). Channel: Buddhist monk developers can apply a variety of media and technology to communicate with hill tribe people; 4. Receiver: good receivers must have five Ubasakadhamma and follow the Kalamasutta; 5. Network: Buddhist monk developers should work together as a team and network, so they must help and support each other to teach the highland ethnic groups about cultural communication more effectively.

Keywords: Cultural Communication, Network, Buddhist Monk Developer, Highland Ethnic Groups

บทนำ

แนวคิดวัฒนธรรมโลก (Global Culture) มิได้เกิดจากวัฒนธรรมโลกชุดใดเพียงชุดหนึ่ง หากแต่เกิดจากวัฒนธรรมหลายชุดผสมผสานกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งด้วยกระแสโลกาภิวัตน์ (Globalization) ที่ได้รับการกล่าวขานและวิพากษ์วิจารณ์อย่างแพร่หลาย ตั้งแต่ทศวรรษ 1980-90 เป็นต้นมา (กฤตินิณภัฏ วุฒิสวัสดิ์ และคณะ, 2553:57) ซึ่งเป็นประเด็นเกี่ยวกับกระแสโลกาภิวัตน์ที่เกิดขึ้นจากการกระจายของสื่อเทคโนโลยีในโลกยุคปัจจุบันที่เปิดโอกาสให้ทุกคนได้สัมผัสรับรู้เรื่องราวภาพและเหตุการณ์ในเวลาเดียวกันทั่วโลกปรากฏการณ์เช่นนี้ทำให้โลกที่หลากหลายแตกต่างกัน กลายสภาพเป็น “หมู่บ้านโลก” ซึ่งนักวิชาการบางคนเห็นว่าโลกาภิวัตน์เป็นกระบวนการที่จะทำให้เกิดการกลืนกลายความหลากหลายทางวัฒนธรรม แต่หากมองในมิติการสื่อสาร กระแสโลกาภิวัตน์ทำให้วัฒนธรรมท้องถิ่นเปลี่ยนแปลงไปในเชิงผสมผสานระหว่างวัฒนธรรมท้องถิ่นกับวัฒนธรรมโลก ทั้งในเชิงบวก คือ วัฒนธรรมภายนอกนำพาสิ่งดีๆ เข้าสู่ชุมชน เช่น รายได้จากการท่องเที่ยว และเชิงลบ คือ ความรู้สึกว่าวัฒนธรรมของตนเองด้อยกว่า และแบบผสมผสาน กล่าวได้ว่า การปะทะกันระหว่างวัฒนธรรมดังกล่าวสามารถแสดงออกมาในรูปแบบของการข้ามสายพันธุ์

ทางวัฒนธรรม (Cultural Hybridity) ที่มีได้มีเพียงหนึ่งเดียว ในบางครั้ง กระบวนการผสมผสานอาจเป็นไปแบบลงตัว (Articulation) บางครั้งอาจเป็นกระบวนการที่วัฒนธรรมโลก และท้องถิ่นเดินไปอย่างคู่ขนาน (Running in a parallel line) หรือที่ต่างฝ่ายต่างแยกกันอยู่ บางครั้งก็อาจเป็นส่วนผสมที่เข้ากันได้ไม่สนิท (Unplugging) อาทิ วัฒนธรรมภายนอกบางอย่าง เช่น ค่านิยมหรือกระแสแฟชั่นนิยมที่เป็นตัวแบ่งเขตระหว่างผู้ใหญ่และเด็กวัยรุ่น และในบางครั้งการผสมผสานทางวัฒนธรรมก็อาจนำไปสู่ความขัดแย้ง (Conflict) ได้เช่นกัน อาทิ กระแสการต่อต้านความเจริญจากภายนอกที่เข้ามาในท้องถิ่น โดยเฉพาะในพื้นที่ที่มีความหลากหลายของกลุ่มคนและวัฒนธรรม เช่นพื้นที่ในเขตอำเภอสบเมย อำเภอมแม่ลาน้อย อำเภอขุนยวม และอำเภอเมืองแม่ฮ่องสอน จังหวัดแม่ฮ่องสอน ที่ประกอบด้วยคนเมือง (ล้านนา) ชาวไทใหญ่ จีนฮ่อ พม่า และชาวเขาเผ่าต่างๆ ราวร้อยละ 60 ของประชากรทั้งหมด ได้แก่ ม้ง (แม้ว) แบ่งออกเป็น 2 กลุ่ม คือ ม้งขาวและม้งลาย ลีซู (ลีซอ) ล่าหู่ (มุเซอ) แบ่งออกเป็น 2 กลุ่ม คือ มุเซอแดง และมุเซอดำ ลัวะ พบได้มากที่เขตรอยต่ออำเภอแม่ลาน้อย และ ปกาเกอญอ (กะเหรี่ยง) ซึ่งแยกออกเป็น 2 กลุ่ม คือ กะเหรี่ยงโปว์ พบมากที่อำเภอแม่สะเรียงและอำเภอสบเมย กับกะเหรี่ยงสะกออาศัยอยู่ทุกอำเภอ ปาดอง หรือกะเหรี่ยงคอยาว (ลักษณะประชากรจังหวัดแม่ฮ่องสอน, 2561: หมายเลขหน้า) โดยต่างชนเผ่าก็ยังรักษาวัฒนธรรมของตนเอาไว้ได้เป็นอย่างดี ในขณะเดียวกันก็อยู่ร่วมกับเพื่อนบ้านที่มีวัฒนธรรมที่ต่างกันได้โดยไม่เคยปรากฏความแตกต่างระหว่างภาษาและวัฒนธรรมแต่อย่างใด มีประเพณีวัฒนธรรมที่ยังคงรักษาสืบสานกันไว้หลายร้อยปี ถือว่าแม่ฮ่องสอนเป็นที่ยึดมั่นทางวัฒนธรรมแห่งสุดท้ายที่เหลืออยู่ อย่างไรก็ตาม ปัญหาการสูญเสียอัตลักษณ์ทางด้านชาติพันธุ์ สังคมและวัฒนธรรม กำลังเป็นสิ่งใหม่ที่จะเกิดขึ้นในอนาคต เนื่องจากปัจจุบันสังคมของชุมชนชาวเขาเปิดสู่สังคมภายนอกมากขึ้น มีการโยกย้ายมาหางานทำ เรียนหนังสือ และมาใช้ชีวิตในสังคมเมือง มีการแพร่ระบาดของยาเสพติด โรคนเอดส์ รวมทั้งปัญหาด้านความมั่นคงตามแนวชายแดน เหล่านี้ส่งผลต่อการถูกกลืนกลายทางวัฒนธรรมได้ง่าย

จากการดำเนินงานของพระบัณฑิตอาสาที่ผ่านมา ทำให้รู้ว่าชุมชนชาติพันธุ์ต่างๆ มีความเชื่อในวัฒนธรรมประเพณี การแต่งกาย ภาษาพูดและภาษาเขียน ข้อห้าม ข้อนิยมเป็นเอกลักษณ์ของตนเอง ประกอบอาชีพทำนาและทำไร่เป็นหลัก มีความเชื่อในผีसानางไม้ควบคู่กับการนับถือพระพุทธศาสนามาเป็นระยะเวลาช้านาน แต่ยังไม่มีความรู้ความเข้าใจในหลักธรรมของพระพุทธศาสนาเท่าที่ควร เพราะในชุมชนยังไม่มีวัดหรืออาคารที่มีพระสงฆ์อยู่ประจำ ทำให้ไม่สามารถทำบุญเข้าวัดฟังธรรมและเรียนรู้หลัก

ธรรมอย่างสม่ำเสมอและต่อเนื่อง ประกอบกับชุมชนตั้งอยู่ในถิ่นทุรกันดารห่างไกลจาก
 ความเจริญ การสงเคราะห์ด้วยปัจจัย 4 ส่งเสริมการศึกษา สร้างศาสนทายาททางพระพุทธ
 ศาสนา การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ การรณรงค์ให้ลด ละ เลิกอบายมุข สอนภาษาไทย
 แก่ชาวบ้านที่ไม่รู้หนังสือ ส่งเสริมด้านอาชีพ ให้ความรู้ด้านสาธารณสุขขั้นพื้นฐาน อนุรักษ์
 ฟื้นฟูวัฒนธรรมประเพณีของชนเผ่า นำชาวบ้านแสดงตนเป็นพุทธมามกะ การสร้างแกน
 นำชาวพุทธและการปลูกจิตสำนึกให้ประชาชนบนพื้นที่สูงเป็นพลเมืองที่ดีต่อประเทศ
 ชาติ มีการเชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มชนชาติพันธุ์บนพื้นที่สูง กับหน่วยงานทั้งภาครัฐ
 และเอกชนที่เกี่ยวข้องในการพัฒนาชุมชนบนพื้นที่สูง (มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราช
 วิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่, 2550: 73-107)

ดังนั้น ควรมีการศึกษาวัฒนธรรมด้วยการสื่อสารวัฒนธรรม คือ การติดต่อ
 สื่อสารของคนที่ใช้ภาษาต่างกันและมาจากวัฒนธรรมที่ต่างกัน คนกลุ่มนี้เป็นกลุ่มที่ก่อให้เกิด
 เกิดการศึกษาเกี่ยวกับการสื่อสารระหว่างวัฒนธรรมอันเนื่องมาจากข้อสงสัยที่ว่า คู่สื่อสาร
 ซึ่งมีภาษาและภูมิหลังทางวัฒนธรรมที่แตกต่างกันจะเข้าใจกันได้อย่างไร มีส่วนไหนที่น่าจะ
 เข้าใจกันได้ ส่วนไหนที่น่าจะเป็นอุปสรรคขวางกั้นความเข้าใจซึ่งกันและกัน มีวิถีทางใดที่
 คู่สื่อสารต่างวัฒนธรรมจะสื่อสารกันได้ด้วยความเข้าใจที่ดีต่อกัน มีความเคารพต่อกันและ
 กัน โดยที่ความรู้สึกเหล่านั้นมิได้อยู่ในวงกรอบของความอดทนต่อกัน แต่เป็นความรู้สึกที่
 ดีคือมีความเข้าใจซาบซึ้งต่อความแตกต่างของกันและกัน เนื่องจากวัฒนธรรมเล็กๆ เช่น
 ประเพณี และพิธีกรรมในชุมชนบนพื้นที่สูงกำลังมีแนวโน้มค่อยๆ เริ่มสูญสลายไป จึงต้องมี
 กระแสการรื้อฟื้นและรณรงค์วัฒนธรรมชุมชนให้คงอยู่ต่อไป รวมทั้งกระบวนการผลิตงาน
 วัฒนธรรมเกิดขึ้นและขยายตัวมากขึ้น ด้วยเหตุนี้ พระบัณฑิตอาสาฯ ในฐานะเป็นบุคคล
 สำคัญในชุมชนบนพื้นที่สูงก็ควรมีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหาดังกล่าว ตามพันธกิจหนึ่งของ
 โครงการฯ ซึ่งโครงการวิจัยจะนำไปพัฒนาต่อยอดในขอบเขตพื้นที่ที่พระสงฆ์ได้ปฏิบัติงาน
 อยู่ โดยมุ่งเน้นการสื่อสารวัฒนธรรมเพื่อการเรียนรู้ จัดทำเป็นเขตพื้นที่ (Zone) ให้เหมาะ
 สมกับสภาพปัญหาทางสังคมและวัฒนธรรม เพื่อนำไปสู่การสร้างพื้นที่ต้นแบบ (Model)
 ซึ่งเป็นแนวปฏิบัติและกระบวนการพัฒนาคุณภาพชีวิตของกลุ่มชาติพันธุ์บนพื้นที่สูงให้
 ขึ้นต่อไป

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาแนวทางปฏิบัติในการประยุกต์ใช้หลักพุทธธรรมในการ

สื่อสารวัฒนธรรมเพื่อการเรียนรู้ที่เหมาะสมกับกลุ่มชาติพันธุ์บนพื้นที่สูงของเครือข่ายพระนักพัฒนา

2. เพื่อวิเคราะห์แนวปฏิบัติของเครือข่ายพระนักพัฒนาและกระบวนการสื่อสารวัฒนธรรมเพื่อการเรียนรู้ของกลุ่มชาติพันธุ์บนพื้นที่สูงในพื้นที่ต้นแบบ สบเมย แม่ลาน้อย ชุนยวม เมืองแม่ฮ่องสอนของเครือข่ายพระนักพัฒนา

ระเบียบวิธีวิจัย

ระเบียบวิธีวิจัยในการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้เป็นการวิจัยแบบผสมผสานทั้งวิจัยในเชิงเอกสาร (Documentary Research) และการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยได้ดำเนินการวิจัย ดังนี้ สํารวจและสัมภาษณ์เชิงลึกแบบมีโครงสร้าง (Structured In-depth interview) กับผู้ให้ข้อมูลสำคัญ 3 กลุ่ม คือ 1. กลุ่มพระสังฆาธิการในพื้นที่ประกอบด้วย เจ้าคณะปกครองระดับอำเภอหรือตำบล หรือพระนักพัฒนา 2. กลุ่มผู้นำชุมชน ประกอบด้วย กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน นายกองคํการบรหิการส่วนตำบล 3. กลุ่มแกนนำในชุมชน ได้แก่ คณะกรรมการหมู่บ้าน กลุ่มเยาวชนหนุ่มสาว กลุ่มหน่วยงานหรือองค์กรพัฒนาภาครัฐหรือภาคเอกชนในพื้นที่ต้นแบบ จำนวน ๒๗ รูป/คน และสนทนากลุ่มเพื่อถอดบทเรียนสร้างองค์ความรู้ร่วมกัน (Lesson Learned Focus Group) กับผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Information) จำนวน 30 รูป/คน เพื่อศึกษาเกี่ยวกับแนวปฏิบัติและกระบวนการสื่อสารวัฒนธรรมเพื่อการเรียนรู้ของกลุ่มชาติพันธุ์บนพื้นที่สูง

ผลการวิจัย

สภาพพื้นที่ต้นแบบของอำเภอสบเมย แม่ลาน้อย ชุนยวม และเมืองแม่ฮ่องสอนส่วนมากเป็นภูเขา ป่าเขาทิวกันดาร กลางหุบเขาที่สลับซับซ้อนล้อมรอบในเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า และบางส่วนเป็นที่ราบเชิงเขา มีแม่น้ำที่สำคัญไหลผ่าน ประชาชนส่วนมากมีอาชีพหลัก คือ เกษตรกรรม ทำนา ทำไร่ ทำสวน เช่น ปลูกข้าวโพด ถั่วแดง ถั่วเหลือง กระเทียม งาม เลี้ยงสัตว์ อาชีพเสริม คือ ทอผ้า จักสาน ค้าขาย รับจ้าง และหาของป่าขาย หน่วยงานที่มาสสนับสนุนกิจกรรมทางวัฒนธรรมทั้งภาครัฐและเอกชน เช่น หน่วยงานราชการของอำเภอ เกษตรอำเภอ ประมงอำเภอ องค์การบริหารส่วนตำบล พระธรรมจาริก พระบัณฑิตอาสา พัฒนาสังคม มูลนิธิเผยแผ่พระพุทธศาสนาถิ่นกันดาร ศูนย์ฝึกอาชีพ แม่ฮ่องสอน สาธารณสุขตำบล และเกษตรบนพื้นที่สูง และองค์กรเอกชนไม่แสวงหาผลกำไร

(NGO) เป็นต้น

1. แนวทางปฏิบัติในการประยุกต์ใช้หลักพุทธธรรมในการสื่อสารวัฒนธรรมเพื่อการเรียนรู้ที่เหมาะสมกับกลุ่มชาติพันธุ์บนพื้นที่สูงของเครือข่ายพระนักพัฒนา คือ ทำงานเชิงรุกเน้นธรรมะที่ชาวบ้านสามารถนำไปใช้ในชีวิตประจำวัน เช่น ศีล 5 การปฏิบัติธรรมไหว้พระสวดมนต์ เป็นต้น และการใช้สื่อบุคคลที่เป็นแบบอย่างในชุมชนเป็นตัวอย่าง และเทคโนโลยีช่วยในการเผยแพร่

2. วิเคราะห์แนวปฏิบัติของเครือข่ายพระนักพัฒนาและกระบวนการสื่อสารวัฒนธรรมเพื่อการเรียนรู้ของกลุ่มชาติพันธุ์บนพื้นที่สูงในพื้นที่ต้นแบบ สบเมย แม่ลาน้อย ขุนยวม เมืองแม่ฮ่องสอนของเครือข่ายพระนักพัฒนาตามกรอบทฤษฎีการสื่อสารของเดวิด เค เบอร์โล พบว่า

2.1. การสื่อสารของพระนักพัฒนา (Sender) เป็นการทำงานเชิงรุกมากกว่าเชิงรับ เพื่อสร้างความสัมพันธ์ที่ดีให้แก่ชุมชน โดยเฉพาะการทำงานเชิงรุกนั้น พระนักพัฒนาไม่ใช่เป็นการเดินทางเข้าไปช่วยเหลืออนุเคราะห์หรือเผยแพร่ธรรมะเพียงครั้งหรือสองครั้ง แต่ต้องเดินทางเข้าไปชุมชนนั้นๆ อย่างต่อเนื่อง เข้าไปเข้าช่วยกลุ่มชาติพันธุ์ไม่เฉพาะด้านศาสนา แต่ต้องทำทุกเรื่องและทุกมิติที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตและวัฒนธรรมของชาวบ้านในชุมชน ดังที่พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดชฯ ในหลวงรัชกาลที่ 9 ได้ให้แนวทางในการทำงานไว้คือ เข้าใจ เข้าถึง และพัฒนา โดยพระนักพัฒนาต้องเข้าใจชาวบ้านในชุมชน เข้าถึงวิถีชีวิต และพัฒนาชาวบ้านในชุมชนให้มีส่วนร่วมอาชีพ นอกจากนี้พระนักพัฒนาต้องเข้าไปอยู่จำพรรษาในชุมชน เพื่อเป็นผู้นำและผู้ประสานในการช่วยอบรมศีลธรรมและจริยธรรมผ่านกิจกรรมต่างๆ เช่น การสอนศีลธรรมในโรงเรียน การส่งเสริมให้ชาวบ้านในชุมชนรักษาศีล 5 การสืบทอดประเพณี สวดมนต์สัจจกร การณรงค์ลดละเลิกอบายมุข เป็นต้น

2.2. เนื้อธรรม (Message) ของพระนักพัฒนาที่ทำงานในพื้นที่ นอกจากพระนักพัฒนาต้องมีความรู้และพูดภาษาถิ่นได้ในระดับดีแล้ว ต้องสามารถเลือกสรรหลักธรรมที่จะนำไปสั่งสอนให้เข้ากับภูมิปัญญาท้องถิ่น ความเชื่อของชาวบ้าน เพื่อเอาไปประยุกต์ใช้ได้จริงกับการดำเนินชีวิตของชาวบ้านในชุมชน เนื้อหาที่ตรงกับความต้องการของชาวบ้าน เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับความปลอดภัยในการดำเนินชีวิตด้วยการรักษาศีล 5 หลักอิทธิบาท 4 คือ ฉันทะ วิริยะ จิตตะ วิมังสา การช่วยเหลือเกื้อกูลกันด้วยหลักสังคหัตถุธรรม ความกตัญญูรู้คุณต่อบรรพบุรุษ พ่อแม่ ครูอาจารย์และต่อธรรมชาติ และ

ธรรมที่ทำให้เป็นกัลยาณมิตรธรรม 7 คือ เป็นที่รัก เป็นที่เคารพ เป็นที่ยกย่อง รู้จักชี้แจง เป็นผู้อดทน พูดด้วยคำลึกซึ้งได้ ไม่ชักนำไปในทางเสื่อม เป็นต้น ก็จะทำให้ชุมชนนั้นมีความรักสามัคคีกัน เพราะฉะนั้น พระนักพัฒนาต้องสามารถเสนอเนื้อหาธรรมให้ชาวบ้านได้เข้าใจ มีความสนุกสนาน เกิดศรัทธา พัฒนากาย จิตและสติปัญญาและนำไปปฏิบัติในชีวิตประจำวันอย่างอยู่ดี มีสุข อีกประการหนึ่ง พระนักพัฒนาต้องสร้างเรื่องเล่า (Story) ให้กับสื่อที่มีอยู่ เพื่อสอนให้นักเรียนหรือผู้สนใจศึกษานั้นได้เข้าใจ ใส่ใจ ใฝ่ใจ และกระจำจิงในเรื่องราวที่เราต้องการสื่อ

2.3 ช่องทางการสื่อสาร (Channel) ของพระนักพัฒนานั้นเกี่ยวข้องกับ การใช้สื่อและช่องทางที่จะสื่อสารกับชาวบ้านในชุมชน โดยพระนักพัฒนาซึ่งถือว่าเป็นสื่อบุคคลต้องสามารถใช้สื่อเทคโนโลยี เพื่อสื่อสารช่วยชาวบ้านสามารถพึ่งพาตนเองเลี้ยงชีพของตนได้ดี รวมทั้งพระนักพัฒนาต้องประยุกต์นำหลักทฤษฎีการสอน 4 ส. มาใช้ คือ สัทัสสนา (แจ่มแจ้ง) สมาทปนา (จงใจ) สมุเตชนา (แก้วกล้า) สัมปหังสนา (ร่าเริง) มาใช้อธิบายหลักธรรม และการอบรมปฏิบัติธรรมในวันสำคัญต่างๆ ของพระพุทธศาสนาและของชาติ เช่น การทำบุญในวันมาฆบูชา วิสาขบูชา อาสาฬหบูชา วันสงกรานต์ วันเข้าพรรษา วันพ่อและวันแม่ เป็นต้น ฉะนั้นการใช้สื่อบุคคลด้วยการพูดให้ฟัง ทำให้ดู อยู่ให้เห็น ซึ่งถือว่าเป็นการเข้าถึงชาวบ้านในชุมชนได้ดียิ่งขึ้น นอกจากนี้ พระนักพัฒนายังใช้สื่อเทคโนโลยีเข้ามาเป็นเครื่องมือในการปฏิบัติงานให้เกิดผลสัมฤทธิ์ เพราะว่าเทคโนโลยีมีความสำคัญมากในการใช้ติดต่อสื่อสาร อาทิเช่น การฉายหนังธรรมะและหนังทั่วไป มีการจัดทำจอหนังขนาดกลางและขนาดใหญ่ เอาไว้ไปใช้สื่อสารธรรมะและวัฒนธรรมกับชาวบ้านในพื้นที่ ทำกิจกรรมที่เป็นกุศโลบายที่ช่วยในการอนุรักษ์ปลา ป่าไม้และต้นน้ำ เช่น การสืบชะตาน้ำ-ป่า สืบชะตาปลา เป็นต้น

2.4 ผู้รับสาร (Receiver) ของพระนักพัฒนานั้นประกอบด้วย คนเมือง (ล้านนา) ชาวไต (ไทใหญ่), จีนฮ่อ, พม่า และชาวเขาเผ่าต่างๆ ได้แก่ ม้ง (แม้ว) ลีซู (ลีซอ), ล่าหู่ (มุเซอ), ลัวะ และกะเหรี่ยง ดังนั้น พระนักพัฒนาเองก็ต้องวิเคราะห์ผู้รับสาร เพื่อหาวิธีที่จะเข้าไปสื่อสารกับเป้าหมายของตนเองในพื้นที่อย่างมีประสิทธิภาพ และพระนักพัฒนา ก็ต้องเข้าใจสภาพปัญหาในการสื่อสารของชาวบ้านในพื้นที่เป็นกลุ่มชาติพันธุ์นั้นส่วนมากเกิดจากประเด็นต่อไปนี้ 1.ขาดทักษะในการสื่อสาร แต่ละกลุ่มชาติพันธุ์มีภาษาที่ใช้เป็นของตนเอง ทำให้ไม่สามารถเข้าใจภาษาไทยได้ดี โดยเฉพาะชาวบ้านที่มีอายุมากแล้ว นอกเสียจากที่เป็นเด็กนักเรียน จึงทำให้มีการเน้นการสอนศาสนาและวัฒนธรรมภายในโรงเรียน

2.มีความรู้เรื่องพุทธศาสนาที่แตกต่างกัน ส่วนมากมีความเชื่อในประเพณีดั้งเดิม นับถือผีบรรพบุรุษ มีค่านิยมที่ผิดๆ นิยมชอบดื่มสุราเป็นปกติของวิถีชีวิต ทำให้พระนักพัฒนาต้องรณรงค์ให้ลดละเลิกเหล้าเข้าพรรษา เป็นต้น 3.ชาวบ้านถือระบบสังคมที่สลับซับซ้อน สำหรับระบบสังคมดั้งเดิมปกครองดูแลโดยฮีโร่หรือปู่จ้องเป็นผู้ดูแลลูกบ้าน ส่วนศาสนาคริสต์เองก็มีหัวหน้าดูแล และแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์ก็มีวัฒนธรรมของตนเองในการรับฟังและเรียนรู้

2.5 การสร้างเครือข่าย (Network) ของพระนักพัฒนาถือว่าเป็นหัวใจสำคัญ

ในการช่วยในการสื่อสารกระบวนการวัฒนธรรมเพื่อการเรียนรู้ของกลุ่มชาติพันธุ์ได้เป็นอย่างดีและมีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น เนื่องจากการร่วมกลุ่มกันของพระนักพัฒนาเองในชื่อกลุ่มที่แตกต่างกัน แต่เพื่อจุดมุ่งหมายเดียวกัน เช่น เครือข่ายพระบัณฑิตอาสาของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่ เครือข่ายพระธรรมจาริก เครือข่ายครูพระสอนศีลธรรมในโรงเรียน หรือพระนักพัฒนาอื่นๆ ในพื้นที่ ได้ช่วยส่งเสริมสนับสนุนให้มีเครือข่ายของเยาวชนและชาวบ้านกลุ่มชาติพันธุ์ต่อไป เพื่อให้เกิดได้เรียนรู้ เข้าใจหลักธรรมและพระพุทธรูปศาสนามากขึ้น บางแห่งมีความต้องการพระภิกษุเข้าไปอยู่ประจำอาศรม เพื่อเป็นที่พึ่งทางใจและนำชาวบ้านในชุมชนประกอบพิธีกรรมต่างๆ เพื่อความรักความสามัคคีของคนในชุมชน เพราะฉะนั้น เครือข่ายของพระนักพัฒนาสามารถกำหนดยุทธศาสตร์และกลยุทธ์ร่วมกับชุมชนในการเผยแผ่ศาสนาและวัฒนธรรม เน้นการทำงานแบบมีส่วนร่วมบ้าน วัด โรงเรียน (บวร) เพื่อให้เกิดประโยชน์แก่ชุมชนนั้นๆ อย่างแท้จริง

อภิปรายผล

จากการศึกษาครั้งนี้พบว่า แนวปฏิบัติและกระบวนการสื่อสารวัฒนธรรมเพื่อการเรียนรู้ของเครือข่ายพระนักพัฒนาบนพื้นที่สูง: พื้นที่ต้นแบบ อำเภอสบเมย อำเภอมะลุนน้อย อำเภอขุนยวม และเมืองแม่ฮ่องสอน เกี่ยวข้องกับพระนักพัฒนาเองในฐานะผู้ส่งสารที่จะต้องเลือกสรรเนื้อหาสาระ รวมทั้งช่องทางที่จะสื่อสารกับกลุ่มชาติพันธุ์ หรือผู้รับสารในแต่ละชุมชนในพื้นที่ต้นแบบให้เหมาะสมตามกรอบทฤษฎีการสื่อสารของเดวิด เค เบอร์โล (SMCR) ประการแรก พระนักพัฒนาต้องที่เริ่มต้นที่ตนเองก่อน เนื่องจากนอกจากจะมีใจรักในการทำงานกับกลุ่มชาติพันธุ์พื้นที่สูงแล้ว พระนักพัฒนาต้องมีการเตรียมความพร้อมให้กับตนเองในด้านความรู้ด้านพุทธศาสนา หลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิต วิธีการสอนและการเผยแผ่ด้วยวิธีการที่หลากหลายบูรณาการกับเทคโนโลยีสมัยใหม่ เสียสละความสุขส่วนตัว เพื่อยังประโยชน์สุขให้เกิดแก่กลุ่มชาติพันธุ์ ดังพุทธโอวาทของพระพุทธเจ้าที่ตรัสแก่พระ

สาวกรุ่นแรกที่ส่งไปประกาศพระศาสนาว่า “จรด ภิกขเว จาริกิ พุชฺชนิตาย พุชฺชนสุชาย โลกานุกมปาย ฯเปฯ เทเสถ ภิกขเว ธมฺมํ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอจงเที่ยวจาริกไป จงแสดงธรรมเพื่อประโยชน์สุขแก่ชนหมู่มาก เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลกเถิด” (วิ.มทา. (ไทย) 4/32/40.)

นอกจากนี้ พระนักพัฒนาต้องศึกษาวัฒนธรรมท้องถิ่น ภาษาลิ้นเบื่องต้นของชุมชนที่ตนเองจะต้องเข้าไปอยู่ประจำ เรียนรู้บริบทชุมชน ความเชื่อ ข้อห้าม ข้อปฏิบัติ ความหลากหลายทางวัฒนธรรม ตลอดจนถึงสภาพปัญหาของชุมชน แล้วนำมาปรับใช้ในการเผยแผ่สื่อสารวัฒนธรรมและพระพุทธศาสนา สอดคล้องกับศาสตร์พระราชาทองของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชที่ทรงมอบหลักการทำงานแก่ข้าราชการไว้ทำงาน คือ เข้าใจ เข้าถึง และพัฒนา อย่างที่เห็นได้จากผลลัพธ์จากการสื่อสารวัฒนธรรมของเครือข่ายพระนักพัฒนาเองได้จัดกระบวนการให้คนในชุมชนมีส่วนร่วมในการช่วยคิดวางแผนงาน ตั้งแต่ขั้นตอนปัญหาที่มีในชุมชน วางแผนแก้ปัญหา ดำเนินงานและติดตามประเมินผล เพื่อให้การจัดกิจกรรมต่างๆของอาศรมหรือวัดในพื้นที่นั้นๆ ประสบความสำเร็จมากขึ้น สอดคล้องกับนิตยา เงินประเสริฐศรี (2544, หน้า 61-71) ที่ได้อธิบายถึงการทำอะไรจริง จะเกิดการมีส่วนร่วมของประชาชน สรุปได้ดังนี้

1. ต้องถือว่า ชาวบ้านคือตัวหลัก (Main Actor) ในการแก้ปัญหาของเขาเอง องค์กรภายนอกเป็นเพียงตัวกระตุ้นให้เท่านั้น
2. ให้ชาวบ้านเป็นผู้ทบทวนหรือประเมินกรรมที่ผ่านมาในชุมชนว่าเป็นอย่างไร กับชุมชนที่ตนอาศัย ซึ่งทำให้ชาวบ้านเข้าร่วมมากขึ้นหรือลี้มเหลว
3. องค์กรพัฒนาจะต้องปรับทัศนคติของตนไปรับกับทัศนคติของชาวบ้าน เพื่อสามารถจะรับกระแสความคิดของชาวบ้านได้ เพื่อทำงานได้อย่างสอดคล้องกับชาวบ้าน
4. กิจกรรมพัฒนาจะต้องเริ่มจากพื้นฐานของชุมชน เพื่อจะเกิดการเรียนรู้ที่เหมาะสมกับชุมชนในการพัฒนา
5. หน่วยงานภายนอกจะต้องมีความชัดเจนในแง่เป้าหมายของการมีส่วนร่วมว่าในที่สุดแล้วภาพรวมที่ต้องการคืออะไร เพื่อจะได้ไม่เกิดการพัฒนามิติดเป้าหมาย

อีกประการหนึ่ง พระนักพัฒนาเองได้ทำงานเชิงรุก โดยออกเยี่ยมเยียนและช่วยเหลือชาวบ้านด้วยปัจจัยสี่ มีกิจกรรมธรรมสังฆจร ทำบุญสังฆจร การสอนศีลธรรมในสถานศึกษา ปฏิบัติธรรมรักษาศูโบสถศีล การจัดกิจกรรมสร้างจิตสำนึกในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เช่น การบวชป่าชุมชน การทำแกวกันไฟ การสืบชะตาปลา การสืบชะตาน้ำ เป็นต้น ตลอดจนการสอดแทรกพิธีกรรม โดยบูรณาการการเผยแผ่

พระพุทธศาสนาแบบมีส่วนร่วมของชุมชน เน้นการเรียนรู้หลักธรรมแล้วชาวบ้านสามารถนำไปปฏิบัติในชีวิตประจำวันได้จริง เช่น หลักจากะ หลักการครองชีวิตคู่ (สมชิวธรรม4) ศีล 5 ทิศ 6 กิริยาวัตร 10 กัลยาณมิตรธรรม 7 เป็นต้น สอดคล้องกับพระครูพิพิธสุตาทรร,ดร. และคณะ (พระครูพิพิธสุตาทรร,ดร.และคณะ, 2551: 158-160) ที่ได้นำเสนอไว้ว่า เมื่อพระบัณฑิตอาสาสมัครมีความรู้ความเข้าใจเรื่องทฤษฎีการสื่อสาร (SMCR) สื่อพื้นบ้าน/วัฒนธรรมชุมชน การดำเนินกิจกรรมเน้นให้ชุมชนมีส่วนร่วมมากขึ้นและสามารถนำไปผสมผสานกับหลักพุทธธรรมและมีการประยุกต์ใช้ในพื้นที่ได้ มีการสอดแทรกหลักพุทธธรรมเช่น ศีล 5 พร้อมมีการแปลงสู่การปฏิบัติ โดยมีชาวบ้านทั้งเด็กเยาวชน พ่อบ้าน แม่บ้านและผู้สูงอายุ เข้าร่วมมากขึ้น

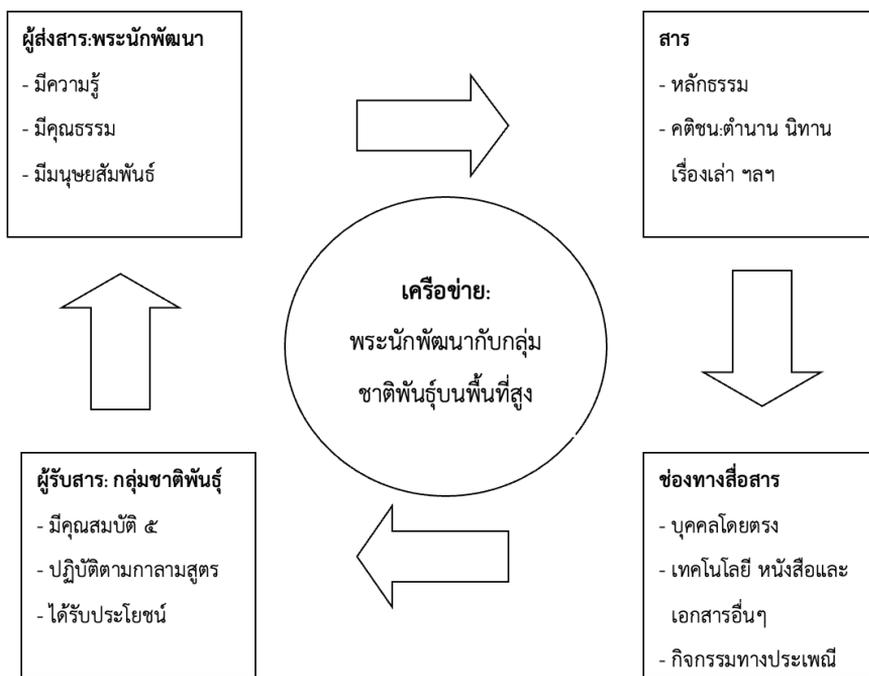
พระนักพัฒนามีการสร้างเครือข่ายระหว่างกลุ่มต่างๆ เพื่อช่วยสนับสนุนกันทุกมิติ มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ประสานความร่วมมือและการดำเนินกิจกรรมต่างๆ ร่วมกัน เมื่อพื้นที่ใดประสบปัญหา เครือข่ายก็สามารถเข้าไปช่วยแก้ไขปัญหาค่าดำเนินการทดแทนได้ เช่น พระนักพัฒนาที่เข้าไปในพื้นที่ไม่สามารถสื่อสารภาษาถิ่นได้ ก็สามารถร้องขอให้เครือข่ายช่วยในการส่งพระภิกษุที่สามารถสื่อสารภาษาถิ่นเข้าไปช่วยเหลือได้ เป็นต้น ทำให้เกิดเป็นสังคมเข้มแข็งช่วยเหลือเกื้อกูลกันสอดคล้องกับพระมหาสุทิตย์ อาภากรโ (2548: 55-58) ได้เสนอว่า หากพิจารณาถึงความจำเป็นในการเสริมสร้างเครือข่ายแล้ว พบว่ามีหลักการที่เกี่ยวข้อง 3 ประการ คือ 1. สถานการณ์ปัญหาและสภาพแวดล้อม 2. การสร้างพื้นที่ทางสังคม 3. การประสานผลประโยชน์อย่างเท่าเทียม ด้วยเหตุนี้ การได้รับประโยชน์จากการเข้าร่วมเป็นเครือข่ายจะช่วยกระตุ้นให้เกิดเครือข่าย และเกิดการรักษากันพร้อมกันของเครือข่ายที่มีอยู่แล้ว รวมทั้งจะเป็นปัจจัยที่เกื้อหนุนให้เกิดกระบวนการพัฒนาเครือข่ายที่ต่อเนื่อง ดังนั้น การรวมตัวเป็นเครือข่ายของหน่วยย่อยของภาคส่วนต่างๆ จึงเป็นการประสานผลประโยชน์ ในสถานะที่มีการแข่งขันและการต่อรองสูง นอกจากนี้ การดำเนินการภายใต้ระบบที่มีการรักษาผลประโยชน์ต่อกันนั้น จะทำให้เครือข่ายนั้นมีจังหวะในการก้าวเดินและมีความมั่นคงยิ่งขึ้น

สรุปได้ว่า ตามกรอบทฤษฎีการสื่อสารของเดวิด เค เบอร์โล (SMCR) ผู้ส่งสาร เนื้อหาของสาร ช่องทางในการสื่อสาร และผู้รับสาร รวมทั้งการสร้างเครือข่ายระหว่างพระนักพัฒนา และเครือข่ายกับเครือข่ายต่างๆ ที่มีในพื้นที่และนอกพื้นที่ สามารถช่วยสร้างแนวปฏิบัติและกระบวนการสื่อสารวัฒนธรรมเพื่อการเรียนรู้ของเครือข่ายพระนักพัฒนาบนพื้นที่สูง: พื้นที่ต้นแบบ อำเภอสบเมย อำเภอแม่ลาน้อย อำเภอขุนยวม และเมืองแม่ฮ่องสอน

ได้อย่างมีประสิทธิภาพ และหวังว่าจะสามารถนำไปขยายผลในพื้นที่อื่นๆ ต่อไปได้ด้วย

องค์ความรู้จากงานวิจัย

การวิเคราะห์แนวปฏิบัติของเครือข่ายพระนักพัฒนาและกระบวนการสื่อสารวัฒนธรรมเพื่อการเรียนรู้ของกลุ่มชาติพันธุ์บนพื้นที่สูงในพื้นที่ต้นแบบ สบเมย แม่ลาน้อย ชุนยวม เมืองแม่ฮ่องสอนของเครือข่ายพระนักพัฒนา สามารถสรุปองค์ความรู้ที่ได้จากงานวิจัยแสดงในแผนภาพดังนี้

แผนภาพ 1 : แนวปฏิบัติและกระบวนการสื่อสารวัฒนธรรมเพื่อการเรียนรู้ของเครือข่ายพระนักพัฒนาบนพื้นที่สูง: พื้นที่ต้นแบบ สบเมย แม่ลาน้อย ชุนยวม เมืองแม่ฮ่องสอน

สรุป

การวิเคราะห์แนวปฏิบัติของเครือข่ายพระนักพัฒนาและกระบวนการสื่อสารวัฒนธรรมเพื่อการเรียนรู้ของกลุ่มชาติพันธุ์บนพื้นที่สูงในพื้นที่ต้นแบบ สบเมย แม่ลาน้อย

ขุนยวม เมืองแม่ฮ่องสอนของเครือข่ายพระนักพัฒนาตามกรอบทฤษฎีการสื่อสารของเดวิด เค เบอร์โล ประกอบด้วย 1.การสื่อสารของพระนักพัฒนา (Sender) ต้องเป็นการทำงานเชิงรุกมากขึ้น มีทักษะในการสื่อภาษาถิ่นกับกลุ่มชาติพันธุ์ ทำงานด้วยใจรักและมีปณิธานที่ชัดเจน บางครั้งอาจประสบปัญหาที่อย่าทอดทิ้งในการทำคามเพียร และไม่เพียงพอดต่อการทำความดี 2.เนื้อธรรม (Message) ของพระนักพัฒนา ควรเป็นหลักธรรมที่มีเนื้อหาสาระเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของชาวบ้านในชุมชน มีประโยชน์แก่ชาวบ้าน ชุมชนและประเทศชาติ ทั้งในปัจจุบันและอนาคต 3.ช่องทางการสื่อสาร (Channel) ของพระนักพัฒนานั้นเกี่ยวข้องกับการใช้สื่อเทคโนโลยีและช่องทางที่จะสื่อสารกับชาวบ้านในชุมชน ใช้ภาษาที่เข้าใจง่าย สื่อที่จูงใจ มีวิธีการสอนที่หลากหลายและมีประสิทธิภาพ 4.ผู้รับสาร (Receiver) ของพระนักพัฒนาต้องมีการวิเคราะห์ผู้รับสาร เพื่อจะได้หาวิธีที่จะเข้าไปสื่อสารกับเป้าหมายของตนเองในแต่ละชุมชนให้เข้าใจแจ่มแจ้งในเรื่องที่ได้ฟัง มีแรงจูงใจในการพัฒนาตน มีความพยายามในการปฏิบัติ และมีความสุขจากการเรียนรู้และทำกิจกรรมทางพุทธศาสนา 5.การสร้างเครือข่าย (Network) ของพระนักพัฒนาที่มีหลายกลุ่ม ได้แก่ พระบัณฑิตอาสาพัฒนา ชาวเขา พระธรรมจาริก หรือพระสงฆ์นักพัฒนาอื่นๆ ในพื้นที่ เพื่อทำเป้าหมายเดียวกัน เป็นหัวใจสำคัญในการช่วยสนับสนุนการสื่อสารกระบวนการวัฒนธรรมเพื่อการเรียนรู้ของกลุ่มชาติพันธุ์ได้เป็นอย่างดีและมีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น

บรรณานุกรม

- กฤตินี ณัฏฐ์ วุฒิสวัสดิ์ และคณะ. (2553). **โครงการศึกษาวิจัยพลวัตการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมของโลกที่มีผลกระทบต่อวัฒนธรรม-สังคมไทย**. รายงานวิจัย. กรุงเทพมหานคร: สถาบันบัณฑิตบริหารธุรกิจ ศศินทร์ แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- นิตยา เงินประเสริฐศรี. (2544). การวิจัยแบบมีส่วนร่วม. **วารสารสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์**. 2 (7), 61-71.
- พระครูพิพิธสุตาทรร,ดร.และคณะ. (2551). **โครงการการสื่อสารเพื่อการพัฒนาพระบัณฑิตอาสาพัฒนาชาวเขา**. รายงานวิจัย. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.). เชียงใหม่: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่.
- พระมหาสุทิตย์ อาภากรโ. (2548). **เครือข่าย: ธรรมชาติ ความรู้ และการจัดการ**.

กรุงเทพมหานคร: โครง-
การเสริมสร้างการเรียนรู้เพื่อชุมชนเป็นสุข (สรส.).
พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). (2542). **พุทธวิธีในการสอน**. กรุงเทพมหานคร: โอเอ็นจี
การพิมพ์.
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่. (2550). **คู่มือการปฏิบัติ
ศาสนกิจของพระบัณฑิตอาสา**. เชียงใหม่: โรงพิมพ์ พี.ดี.
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราช
วิทยาลัย**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
ลักษณะประชากรจังหวัดแม่ฮ่องสอน. (2561). [ออนไลน์]สืบค้น 4 มีนาคม 2561” เข้า
ถึงได้จาก: [http://www.maehongson.go.th/usrupl/maehongson /
document/mhs_popchar.pdf](http://www.maehongson.go.th/usrupl/maehongson / document/mhs_popchar.pdf).